

УДК 349.22:342.733

DOI 10.33244/2617-4154.3(20).2025.189-197

Л. Д. Менів,*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу,
Державний податковий університет**email: meniv17@ gmail.com***ORCID 0000-0003-4491-3218;****О. С. Ютовець,***здобувачка вищої освіти Навчально-наукового інституту права,
Державний податковий університет**email: olia.yutovets.s@ gmail.com***ORCID 0009-0007-3844-6875**

ПРАЦЯ НЕПОВНОЛІТНІХ: БАЛАНС МІЖ ПРАВОМ НА РОБОТУ ТА ПРАВОМ НА ОСВІТУ

У статті досліджено питання врегулювання балансу між правом неповнолітніх на працю та їхнім фундаментальним правом на освіту в Україні. Проаналізовано нормативно-правові акти, які регулюють питання працевлаштування неповнолітніх осіб, охоплюючи вікові обмеження, скорочений робочий час, особливі правила оплати праці та заборону шкідливих робіт. Проаналізовано переваги трудової діяльності для підлітків: розвиток соціальних компетентностей, фінансова грамотність, професійний досвід. Також розглянуто ризики роботи для неповнолітніх: зниження академічної успішності, шкода здоров'ю та психологічному стану, соціально-правова вразливість, ризик експлуатації. Особлива увага в дослідженні зосереджена на тому, як війна та надзвичайні умови змінюють сутність роботи неповнолітніх, створюючи для них нові, надзвичайно складні проблеми. Досліджено міжнародний досвід регулювання праці неповнолітніх на прикладі Німеччини та Канади, які демонструють пріоритет освіти й суворий контроль за дотриманням норм.

Зроблено висновок, що проблема праці неповнолітніх є актуальною. Правове врегулювання праці неповнолітніх в Україні є надзвичайно складною і багатогранною проблемою, яка вимагає постійного балансування між правом на працю та правом на освіту. Роботу підлітка можна оцінювати як з негативної, так і з позитивної сторони. З одного боку, це дає їм самостійність, фінансові знання та корисний досвід. З іншого боку, надмірна праця – це загроза. Вона шкодить здоров'ю, заважає добре вчитися й робить дітей вразливими до обману та експлуатації. Нормативно-правове

регулювання цього питання встановлює захисні правила щодо праці неповнолітніх, але вони не спрацюють, якщо держава, батьки та керівники не будуть постійно й чітко контролювати їхнє виконання.

Ключові слова: праця, неповнолітні, право на працю, право на освіту, вікові обмеження, охорона праці неповнолітніх, зарубіжний досвід.

Постановка проблеми. У сучасних умовах українського суспільства постає питання балансу між правом на роботу та правом на освіту неповнолітніх. Хоча трудовий досвід є важливим чинником особистісного зростання, розвитку соціальних компетентностей і фінансової грамотності молоді, чинні правові механізми захисту, закріплені в Кодексі законів про працю України (далі – КЗпП), не завжди забезпечують непорушність освітнього процесу. Це призводить до суттєвих ризиків: зниження академічної успішності, шкоди здоров'ю та психологічному стану, а також соціально-правової вразливості підлітків перед недобросовісними роботодавцями. Питання праці неповнолітніх набуває особливого значення в умовах воєнного стану, де часто праця неповнолітніх перетворюється на критичну потребу для багатьох сімей, витісняючи освітні пріоритети.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі праці неповнолітніх неодноразово приділяли увагу науковці, зокрема М. Іншин, А. Кисель, Р. Бутинська, Л. Мединська, М. Клемпарський, О. Назимко, Н. Мокрицька та ін. Водночас важливість питання захисту трудових прав неповнолітніх не втрачає своєї актуальності й практичного значення.

Метою роботи є дослідження правового регулювання праці неповнолітніх в Україні, виявлення критичного балансу між їхнім правом на працю та правом на освіту, а також визначення суттєвих ризиків і переваг трудової діяльності для підлітків.

Виклад основного матеріалу. Інститут праці неповнолітніх, що історично сприймався як соціальна проблема, яку потрібно мінімізувати через ризики експлуатації, у сучасних реаліях набуває нових значень. Держава, інвестуючи значні ресурси у фундаментальне право на освіту як основу розвитку людського капіталу, мусить одночасно врегулювати прагнення молоді до ранньої фінансової незалежності.

Правові норми, що встановлюють мінімальний вік працевлаштування та обмежують тривалість робочого дня, покликані запобігти прямій експлуатації праці неповнолітніх, але їхня ефективність часто, так би мовити, послаблюється потребою підлітків фінансувати власні вимоги або допомагати сім'ї. Тому виникає критичне питання: чи чинні правові гарантії достатньо забезпечують непорушність освітнього процесу та як знайти баланс між правом на освіту та правом на роботу?

У статті 43 Конституції України проголошується, що «...кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується» [1]. Це право є фундаментальним і гарантується кожному громадянину незалежно від віку, статі чи соціального статусу.

Однак у сучасному суспільстві дедалі частіше порушується питання залучення неповнолітніх до трудової діяльності. Праця для підлітків може бути не лише джерелом доходу, а й важливою складовою особистісного зростання. Вступаючи в трудові

відносини, підліток отримує перший досвід відповідальності, вчиться планувати час, приймати рішення та розуміти цінність власних зусиль. Працюючи, підлітки починають краще усвідомлювати реалії життя, формують навички взаємодії з людьми, здобувають впевненість у собі та своєму місці в суспільстві. Це може стати хорошим стартом для їхньої майбутньої професійної реалізації та самостійності.

Проте поряд із перевагами існують і значні ризики. Коли робота забирає надто багато часу або відбувається в умовах, що не відповідають віку, вона починає витісняти інші важливі складові життя підлітка. Надмірне трудове навантаження може зашкодити навчанню, позбавити дитину повноцінного відпочинку, викликати стрес, емоційне виснаження та навіть призвести до втрати інтересу до самореалізації.

Саме тому так важливо дотримуватись балансу між можливістю працювати та здобувати освіту. Підтримка, контроль і розуміння з боку дорослих батьків, вчителів, роботодавців і держави мають бути обов'язковими складовими будь-якої трудової діяльності неповнолітніх.

Неповнолітні особи, будучи ще в процесі фізичного, психічного та освітнього розвитку, потребують особливих умов праці та додаткових гарантій. Основне завдання держави – знайти баланс між можливістю молоді людини реалізувати своє право на працю та обов'язком забезпечити безперешкодне здобуття освіти.

Право на працю гарантоване не лише Конституцією України, а й закріплене в ряді інших нормативно-правових актів, серед яких провідне місце займає КЗпП. Однак, коли мовиться про працевлаштування неповнолітніх, роль держави є надзвичайно важливою в межах встановлення рамок для праці неповнолітніх. Вона стає передусім захисником інтересів дитини, адже йдеться про людей, які ще не досягли повноліття й перебувають у складному процесі фізичного, емоційного, психологічного та інтелектуального становлення. У цей період особливо важливо забезпечити безпечне середовище, в якому праця не шкодитиме розвитку, а навпаки – сприятиме формуванню особистості.

Відповідно до ст. 188 Кодексу законів про працю України визначено, що не допускається прийняття на роботу осіб молодше шістнадцяти років. За згодою одного із батьків або особи, що його замінює, можна, як виняток, приймати на роботу осіб, які досягли п'ятнадцяти років. Для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу здобувачів освіти закладів загальної середньої, професійної, фахової передвищої чи вищої освіти, які здобувають у будь-якій формі початкову, базову середню чи профільну середню освіту для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час по досягненні ними чотирнадцятирічного віку за згодою одного з батьків або особи, що його замінює [2].

Отже, в Україні дозволено працевлаштування із 16 років. Однак за згодою одного з батьків або осіб, які їх замінюють, можливе працевлаштування і з 15 років. Крім того, неповнолітні у віці від 14 років мають право виконувати легку роботу у вільний від навчання час, за умови, що така робота не шкодить їхньому здоров'ю і не заважає процесу навчання.

Встановлені вікові обмеження щодо працевлаштування неповнолітніх, на нашу думку, не є формальністю, а виконують функцію правового механізму захисту дітей від передчасного залучення до трудових відносин, що можуть не відповідати їх фізичному, психічному та соціальному розвитку, а також становити потенційну загрозу для їхнього здоров'я, освіти та загального добробуту.

Щоб праця була саме чинником розвитку, а не експлуатацією, для неповнолітніх працівників запроваджено особливий правовий режим. Він суттєво обмежує можливості роботодавця та надає підліткам додаткові гарантії:

– скорочений робочий час – це є центральною гарантією захисту прав неповнолітніх, основною метою якого є забезпечити баланс між трудовою діяльністю, відпочинком і найважливіше освітою, не створюючи водночас фінансових перешкод для бажання працювати. Зменшення робочих годин запобігає фізичному й емоційному перевантаженню, даючи змогу підлітку повноцінно відвідувати школу, виконувати домашні завдання та мати час на відновлення;

– гарантії оплати праці – для неповнолітніх, які працюють за погодинною або окладною системою оплати, застосовується особливе правило: хоча неповнолітній виконує роботу впродовж скороченого часу, його заробітна плата виплачується в такому самому розмірі, якби він працював повний робочий тиждень за тією самою посадою. Для учнів, які працюють виключно у вільний від навчання час, діє інша, але справедлива систем: оплата праці здійснюється пропорційно до фактично відпрацьованого часу або залежно від виробітку. Це є досить правильне рішення, оскільки їхній робочий час є чітко обмеженим і часто нерегулярним. У цьому разі підліток отримує гроші саме за той обсяг роботи, який він встиг виконати;

– додаткові пільги та заборони – законодавство чітко забороняє залучати осіб, які не досягли повноліття, до будь-якої роботи, що може становити ризик для їхнього здоров'я та розвитку. Це охоплює важкі та шкідливі умови: підліткам заборонено виконувати важку фізичну роботу, працювати в умовах, які є шкідливими чи небезпечними, а також працювати там, де є ризик травм. Обмеження ваги: існують суворі норми щодо максимальної ваги, яку неповнолітній може підіймати або переміщувати. Це запобігає травмам опорно-рухового апарату, що ще формується. Для того щоб робота не порушувала процес навчання та відпочинку, встановлено заборони щодо часу виконання обов'язків: заборонено залучати підлітків до роботи вночі та до понаднормових чи вихідних робіт [3].

Кожен громадянин має фундаментальне право на працю, але коли йдеться про неповнолітніх, це право набуває особливого нагляду й контролю. Баланс між першим трудовим досвідом і повноцінним розвитком є не просто питанням вибору, а вимогою закону, де успіх підлітка вимірюється не заробленими грошима, а збереженням часом для навчання та зростання.

Робота в юному віці є не просто способом заробити кишенькові гроші, це – досвід, який несе як значні переваги для становлення особистості, так і серйозні загрози, особливо для успіху в навчанні.

Праця, яка конкурує з освітою, є основною загрозою для соціальної активності підлітка. Коли час, потрібний для засвоєння шкільного матеріалу, виконання домашніх завдань і можливої участі в позашкільних освітніх заходах, замінюється оплачуваною роботою, зниження академічної успішності стає практично неминучим.

Робота неповнолітнього, незважаючи на її потенційні переваги в набутті досвіду та фінансовій самостійності, несе ряд суттєвих ризиків.

Ризик для здоров'я та психологічного стану дитини. Навіть за умови дотримання законодавства фізичні й емоційні навантаження можуть бути надмірними для організму, що зростає та розвивається щодня. Наприклад, можливе поєднання раннього підйому до школи, роботи після уроків та пізньої підготовки до занять призводить до постійної нестачі сну, що негативно впливає на пам'ять, концентрацію та імунітет. Потреба в постійному балансуванні між вимогами роботодавця та вимогами школи спричиняє хронічний стрес і може призвести до емоційного вигорання, тривожних розладів чи, можливо, навіть депресії.

Освітні ризики. Низька академічна успішність і недостатня підготовка до уроків позбавляють можливості вступу до престижних чи профільних закладів вищої освіти, що в майбутньому має відображення в кар'єрному зростанні підлітка. Втрачається час на позашкільну діяльність: гуртки, спорт, олімпіади, що є важливим для соціалізації та розширення світогляду. Замість глибокого розуміння предмета підліток отримує лише «шматочки знань». Створюються критичні прогалини, які роблять засвоєння нового матеріалу на наступних етапах досить важким.

Соціально-правові ризики. У недобросовісних роботодавців існує спокуса скористатися вразливістю неповнолітнього: незнанням своїх прав, страхом втратити роботу, для того щоб перевантажити роботою дитину або недоплатити кошти за пророблену роботу, так би мовити, «обдурити». Неповнолітні, особливо ті, що працюють неофіційно, є найменш захищеною категорією працівників, їм складніше відстоювати свої права в разі затримки зарплати, незаконного звільнення чи примусу до роботи в нічний час. На робочому місці підліток може зіткнутися з булінгом, дискримінацією або неадекватною поведінкою з боку дорослих колег.

Проте, незважаючи на значні ризики, правильно організована, нормована та контрольована праця неповнолітнього може стати потужним каталізатором його особистісного розвитку й соціальної адаптації. Коли робота не конкурує, а доповнює освіту, вона приносить лише користь, яка може проявлятися по-різному.

По-перше, розвиваються певні соціальні компетентності. Перша робота дає відчуття дорослості та незалежності, даючи змогу підлітку вперше самостійно керувати заробленими коштами. Це стимулює фінансову грамотність і вчить плануванню бюджету. Гроші, зароблені власними зусиллями, дають підлітку розуміння їхньої цінності й праці, якою вони були зароблені. Робота вимагає пунктуальності, дотримання графіка та вміння підпорядковуватися внутрішнім правилам. Ці навички мають відбиток у подальшому на навчання та самостійному житті. Взаємодія з колегами, клієнтами та керівництвом формує навички спілкування й вирішення конфліктів у реальному робочому середовищі, що є незамінним досвідом для соціалізації.

По-друге, досвід і професійне зростання. Трудовий досвід дає змогу спробувати себе в різних професійних ролях і сферах діяльності, допомагаючи підлітку визначити свої справжні інтереси та здібності. Це може стати вирішальним етапом під час вибору майбутньої спеціальності та закладу вищої освіти. Робота – це перші професійні зв'язки (нетворкінг), які можуть бути корисними для подальшого працевлаштування або отримання рекомендацій [4].

Отже, якщо держава, батьки та роботодавці забезпечують суворий контроль за дотриманням норм КЗпП і ставлять освіту в неодмінний пріоритет, перший трудовий досвід перетворюється з ризику на важливий етап становлення зрілої, відповідальної та соціально адаптованої особистості.

Однак усі ці гарантії та можливості опиняються під загрозою, коли умови змінюються радикально. В умовах воєнного стану та надзвичайних обставин праця неповнолітніх дещо змінюється. Які ж виклики та правові колізії створює праця неповнолітніх в умовах воєнного стану й надзвичайних обставин, і як вони впливають на життєвий вибір підлітка?

Унаслідок втрати роботи, руйнування житла та загибелі чи поранення основних годувальників, багато родин опиняються в умовах гострої фінансової нестабільності. Для внутрішньо переміщених осіб ці труднощі ускладнюються потребою швидко адаптуватися до нових умов і знайти тимчасове або постійне житло. У таких обставинах праця підлітка перетворюється з додаткової допомоги на критично важливе джерело доходу, що сьогодні в непоодиноких випадках дає змогу родині вижити.

Дистанційне навчання стало в більшості школах України основним форматом навчання. Постійна відсутність світла, інтернету чи навіть технічних засобів робить регулярне навчання неможливим. У ситуації, коли робота є економічною потребою, а освіта – нестабільною та складною для доступу, сім'ї й самі підлітки схильються до припинення навчання. Це створює ризик «втраченого покоління», яке через війну не отримає відповідного освітнього підґрунтя.

Хоча основні захисні норми КЗпП зберігаються, специфіка воєнного стану збільшує ризик експлуатації праці неповнолітніх через ослаблення контролю. В умовах загального хаосу зростає кількість робочих місць у «сірій» або «чорній» економіці (будівництво, розбір завалів, волонтерська допомога). Неформальна зайнятість позбавляє неповнолітнього будь-якого правового захисту, робить його повністю вразливим до перевантаження роботою та недоплати (так зване «обдурювання»).

Аналізуючи практику міжнародного досвіду правового регулювання праці неповнолітніх, можемо дійти висновку, що ефективний захист балансу між працею та освітою можливий лише через чіткі та деталізовані норми, які встановлюють освіту як абсолютний пріоритет.

Наприклад, Німеччина – розвинена європейська держава з високими соціальними стандартами й розвинутою системою захисту прав дитини. Законодавство Німеччини, як і в багатьох інших європейських країнах, чітко визначає правила щодо дитячої праці, ставлячи освіту на перше місце. Працевлаштування осіб до 13 років у Німеччині заборонене, а для підлітків з 13 років діють суттєві обмеження, це питання врегульовано в

нормативно-правових актах, як-от Закон про захист зайнятості молоді (Jugendarbeitsschutzgesetz (JArbSchG) та Постанова про захист дитячої праці (Kinderarbeitsschutzverordnung (KindArbSchV)). Згідно з нормами законодавства неповнолітні особи поділяються на дві категорії: Kind (діти) до 15 років і Jugendlicher (молоді люди, підлітки) від 15 до 18 років. Залежно від цієї класифікації чинні й відповідні правила працевлаштування. Також важливо зазначити, що в Німеччині суворо контролюється дотримання встановлених норм щодо праці неповнолітніх, школи, роботодавці та інспекції праці мають право проводити перевірки, унаслідок виявлення порушення можуть бути накладені штрафи [5].

Так, німецьке законодавство не лише дає змогу працювати підліткам, а й забезпечує комплексний захист їхніх прав, особливо в частині сумісності роботи з навчанням і повноцінним розвитком. Такий підхід можна вважати прикладом ефективного балансу між трудовими можливостями неповнолітніх і гарантіями їхніх соціальних прав.

У Канаді, як і в Німеччині, праця неповнолітніх дозволена, але чітко регулюється на законодавчому рівні. У кожній провінції діють окремі правила, але всі вони орієнтовані на захист прав дитини, з особливим акцентом на освіту та безпеку. У провінції Онтаріо молодим людям до 14 років заборонено працювати на промислових підприємствах. До досягнення 15 років вони не мають права працювати на заводах, а до 16 років – у сфері будівництва, лісового господарства чи на кар'єрах. Крім того, неповнолітнім не дозволено працювати під час навчального часу. У провінції Нью-Брансвік особам до 14 років заборонено займатися будь-якою роботою, яка може негативно впливати на їхнє здоров'я, безпеку, моральний чи фізичний розвиток, аналогічні норми діють у провінції Нової Шотландії [6].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що міжнародний досвід правового регулювання праці неповнолітніх демонструє важливість суворих і чітких норм, які забезпечують першочерговий захист права на освіту та здоровий розвиток дітей і підлітків. Приклади Німеччини та Канади підтверджують, що ефективний баланс між можливістю працювати та обов'язком навчатися досягається саме через детальне регулювання, чітке розмежування вікових груп, обмеження робочого часу та видів дозволеної праці. Водночас жорсткий контроль за виконанням цих правил є ключовим для забезпечення безпеки молоді. Такий підхід може стати орієнтиром для вдосконалення національного законодавства України з урахуванням сучасних соціальних викликів і потреб неповнолітніх працівників.

Висновки. Враховуючи викладене вище, можна дійти висновку, що проблема праці неповнолітніх є актуальною. Правове врегулювання праці неповнолітніх в Україні є надзвичайно складною та багатогранною проблемою, яка вимагає постійного балансування між правом на працю й правом на освіту. Роботу підлітка можна оцінювати як з негативної, так і з позитивної сторони. З одного боку, це дає їм самостійність, фінансові знання та корисний досвід. З іншого боку, надмірна праця є загрозою. Вона шкодить здоров'ю, заважає добре вчитися й робить дітей вразливими до обману та експлуатації. Нормативно-правове регулювання цього питання встановлює захисні правила щодо праці неповнолітніх, але вони не спрацюють, якщо держава, батьки та керівники не будуть постійно й чітко контролювати їхнє виконання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. С. 141.
URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII.
URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
3. Іншин М. І. Особливості правового регулювання прийняття на роботу молоді. *Форум права*. 2009. № 1. С. 231–235.
4. Кисель А. Правове регулювання праці неповнолітніх. *Підприємництво, господарство та право*. 2019. № 10. С. 73–78.
5. Праця неповнолітніх у Німеччині: правила та особливості працевлаштування для молоді / Migrant Consult. URL : <https://migrant-consult.com/jugendliche-arbeitnehmer.html>
6. Мінімальний вік для роботи в провінціях Канади / Ukrainian Canadian Cooperation. URL : <https://ua-canada.ca/job/minimalnyj-vik-dlia-roboty-v-pr/>

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 1996. № 30. S. 141.
URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 10.12.1971 № 322-VIII.
URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
3. Inshyn M. I. Osoblyvosti pravovoho rehuliuвання pryiniattia na robotu molodi. *Forum prava*. 2009. № 1. S. 231–235.
4. Kysel A. Pravove rehuliuвання pratsi nepovnolitnikh. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo ta pravo*. 2019. № 10. S. 73–78.
5. Pratsia nepovnolitnikh u Nimechchyni: pravyla ta osoblyvosti pratsevlashtuvannia dlia molodi / Migrant Consult. URL : <https://migrant-consult.com/jugendliche-arbeitnehmer.html>
6. Minimalnyi vik dlia roboty v provintsiiakh Kanady / Ukrainian Canadian Cooperation. URL : <https://ua-canada.ca/job/minimalnyj-vik-dlia-roboty-v-pr/>

L. D. Meniv, O. S. Yutovets. LABOR OF MINORS: BALANCING THE RIGHT TO WORK AND THE RIGHT TO EDUCATION

It analyzes the legal and regulatory framework governing the employment of minors, including age restrictions, reduced working hours, special wage regulations, and the prohibition of hazardous work. The article examines the advantages of employment for adolescents, such as the development of social competencies, financial literacy, and professional experience. It also addresses the risks associated with minors' employment, including decreased academic performance, harm to physical and mental health, socio-legal vulnerability, and the risk of exploitation.

Particular attention is given to how war and emergency conditions alter the nature of minors' work, creating new and extremely complex challenges. The study reviews international practices in regulating child labor, using Germany and Canada as examples, which demonstrate a prioritization of education and strict enforcement of labor standards.

Менів Л. Д., Ютовець О. С. Праця неповнолітніх: баланс між правом на роботу та правом на освіту

The article concludes that the issue of minors' employment remains highly relevant. The legal regulation of child labor in Ukraine is a complex and multifaceted challenge that requires constant balancing between the right to work and the right to education. Teenage employment can be assessed both positively and negatively. On the one hand, it fosters independence, financial awareness, and valuable experience. On the other hand, excessive labor poses a threat—it harms health, impedes academic success, and exposes children to deception and exploitation. Although the legal framework establishes protective rules for minors' employment, these rules will not be effective unless the state, parents, and employers consistently and rigorously monitor their implementation.

Keywords: *labor, minors, right to work, right to education, age restrictions, occupational safety for minors, international experience.*

Стаття надійшла до редколегії 2 жовтня 2025 року